

DOUĂ SPECIFICITĂȚI ISTORICE ROMÂNEȘTI: LATINITATEA ȘI STATALITATEA

Academician al Academiei Române, membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei

Răzvan THEODORESCU

Vicepreședinte al Academiei Române

Fiind prezent pentru întâia oară în fața colegilor din Republica Moldova, le aduc expresia gratitudinii mele profunde pentru alegerea mea ca membru de onoare al distinsului for academic din Chișinău, afirmându-mi dorința de a colabora mai departe în cadrul acestuia pentru mai buna cunoaștere a civilizației românești de pe ambele maluri ale Prutului.

Cum știți, poate, unii dintre dumneavoastră, de mai bine de trei decenii am fost un martor al schimbărilor pe care le-au determinat intelectuali patrioți basarabeni care moșteneau o tradiție ilustră ce va fi respectată de noi de-a pururi.

Nu vom uita niciodată că în primăvara 1918, când regatul României era sfâșiat și ocupat prin jalnica și efemera pace de la București, aici, la Chișinău, Sfatul Țării vota unirea Basarabiei cu această țară sfâșiată, prin strădania unor Ion Inculeț, Pan Halippa, Daniel Ciugureanu, unii deveniți membri ai Academiei Române. După cum nu vom uita că în vara târzie 1989, pe când o tăcere asurzitoare și o teamă pe măsură planau deasupra României totalitare, aveau loc, la Chișinău, curajoase evenimente deschizătoare de drum, adunarea din 27 august și hotărârea din 31 august privitoare la adoptarea limbii române ca limbă de stat și revenirea la alfabetul latin.

Destinul m-a făcut martor direct, ca președinte al Radioteleviziunii Române – devenită liberă prin Revoluția din decembrie 1989 – la primele „poduri de flori” când am venit prima dată în mai 1990, cu o mare delegație de ziariști și artiști, la Declarația de suveranitate din 23 iunie 1990, la proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova din 27 august 1991, recunoscută în aceeași zi de România. M-am străduit atunci, cu ajutorul intelectualilor – oameni politici din Chișinău, să aducem aici vocea televiziunii și a radioului de acasă și să ducem vocea Basarabiei în emisiuni la București, am călătorit de mai multe ori de la Orhei la Căușeni, de la Bălți la Comrat, am avut satisfacția de a avea studenți și doctoranzi basarabeni – unii de foarte bună calitate –, de a contribui la crearea, aici, a unei catedre UNESCO, iar când am devenit ministru al Culturii și Cultelor sfătuitorul meu de excepție a fost neuitatul Grigore Vieru.

Am ales pentru conferința de astăzi să vorbesc despre ceva ce îmi pare absolut specific și particular civilizației noastre în contextul mai larg al Europei răsăritene și al subzonei sale sud-est europene: este vorba de o latinitate populară – înconjurată în epoca etnogenezelor de o lume est-slavă, sud-slavă, turanică și fino-ugrică – care s-a reflectat în mentalul **romanicilor Orientului** și mai este vorba, în premodernitatea veacurilor XVI, XVII și XVIII, cea dominată de Turcocrăție, de păstrarea statalității, a tronurilor și dinastiilor de la București, Iași și Alba Iulia, a structurilor ecleziastice, a simbolurilor suveranității, într-un timp când toți vecinii noștri, fără excepție, deveneau supuși ai unor pașalâcuri.

Cu ani în urmă am cercetat felul în care genezele statale din spațiul bulgar – balcanic și maghiar, rusesc și sârbesc au fost legate de convertirea „de sus în jos” prin misionarismul Bizanțului sau Apusului carolingian a unor triburi abia sedentarizate, la creștinism și a nașterii unor state – sub pavăza unor biserici recent înjghebate/fondate, legate și de apariția unor monumente de excepție prin dimensiuni și materiale puse în operă, prin funcția politică și prin ecoul cultural în civilizația primului stat bulgar, a Ungariei arpadiene, a noului cnezat de Kiev și a regatului din Raška Nemanizilor, din secolul IX până în cel de-al XIII-lea.

Marea bazilică de la Pliska, biserica rotundă și aurită de la Preslav, bazilica de la Alba Regia din Pannonia, biserica Sf. Sofia din Kiev sau cea cu hramul Spas Preobrajenski din Cernigov, biserica Maicii Domnului din Studenica – fiecare dintre ele socotite de mine a fi un **monumentum princeps** – au fost necropole de suverani întemeietori, prototipuri stilistice pentru arhitecturi, mozaicuri și fresce, receptacole de bogăție și fast, descrise în cronici contemporane grecești, slavone și latinești.

După cum se vede în această privire asupra Europei orientale, am ocolit un singur spațiu geografic – cel al românilor. Pământurile de la Carpați și Dunăre au fost cele care au cunoscut genezele etnice și culturale ale singurului popor est-european de descendență latină și unde creștinismul s-a răspândit treptat și la nivel popular încă din antichitatea târzie, la unul din-

tre hotarele de miazănoapte ale lumii „clasice”, înglobând ținuturile carpato-danubiene în salba celor unde Roma și misionarismul bisericii orientale răspândiseră cuvântul noii credințe din Mediterană până în Caucaz. Nu mai puțin, marcate de împrejurarea istorică de excepție că în veacurile marilor mișcări de neamuri aceste ținuturi nu au cunoscut stabilirea definitivă și masivă a unor triburi de războinici, călăreți și păstori, de migratori păgâni, mai târziu sedentarizați și creștinați, aceste pământuri sunt singurele care nu au văzut la începuturile Evului Mediu înălțarea cu ostentație, aptă să impresioneze masele, a unor monumente ale unei convertiri niciodată petrecută la acești vechi creștini care erau românii, dintotdeauna sedentari. De aceea monumentele întemeietorilor de țară de la Câmpulung, Curtea de Argeș și Rădăuți, amintite de cronicari doar ca „mari și frumoase” oglindesc o estetică a calmului, a măsurii, a simplității pe care o socotesc de esență latină.

Era, în fapt, o fericită modestie, legată de mentalul locului, fără legătură cu aspecte materiale, știind că acești ctitori, Basarab I al Țării Românești sau Petru I Mușat al Moldovei dispuneau de uriașe sume de bani.

Și tot un suflu de calm și simplitate pe care îl atribui unei structuri latine îmi pare că ne întâmpină în același veac al XIV-lea sub domnia lui Vladislav I prin episodul din jurul anului 1370 al călugărilor valahi ajunși la Muntele Athos, în mănăstirea Cutlumuz care refuză – dacă documentul mai demult publicat e autentic – tipul de viață chinovial, cenobitic, adică acela colectiv, mult prețuit de monahii slavi, greci și caucazieni, dar neștiut de români care cu tipul lor de viață idioritmă, individual, pe măsura celui în care viețuiseră la ei, în câmpiile și pădurile din Muntenia și Oltenia. Cel de al doilea element specific istoriei noastre este, cum spuneam, statalitatea.

După cele două veacuri, al XIV-lea și al XV-lea, de independență statală și de cruciadă antiotomană ilustrate de Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare și Iancu de Hunedoara știm că a urmat o lungă epocă de autonomie statală a secolelor XVI, XVII și XVIII. Era o autonomie care trebuie deslușită în sistemul est-european, balcanic și microasiatic al unei Turcocrății unde știm că dreptul islamic de rit hanefit desemna – alături de teritoriul direct stăpânite de sultan și de cele potrivnice Islamului – o așa-numită **Casă a Păcii** (dar al' ahd) în care intrau țări tributare precum Moldova, Valahia și Transilvania, iar în Balcani Raguză (Dubrovnik). De aici s-a născut în istoriografie disputa legată de posibilele **capitulații** tratate cu Poarta, ale unor domni precum Mircea I, Laiotă Basarab, Bogdan al III-lea, evocate de boierii români la tratativele de pace ruso-turce, din 1772, de la Focșani, nicioda-

tă contestate de Înalta Poartă; și tot aici se rânduiește informația – scoasă la lumină de regretatul Șerban Papacostea –, conținută într-o scrisoare a umanistului Filippo Buonaccorsi Callimachus către papa Inocențiu al VIII-lea, potrivit căreia valahii au încheiat cu turcii asemenea înțelegeri.

Să mi se îngăduie aici recursul la discursul meu de recepție în Academia Română, de acum două decenii, unde spuneam următoarele: „Particularitatea esențială a primei modernități românești a fost aceea că în ansamblul Europei orientale și centrale – cu excepția imperială a Rusiei – numai aici la Dunărea de Jos s-a păstrat neîntrerupt un stat organizat, cu conducători proprii, cu principii autonomi, începând cu secolul al XVI-lea la București, la Iași și la Alba Iulia. Aceasta în vreme ce, rând pe rând, Bulgaria în 1393 și în 1396, ținuturile grecești între 1430 și 1460, Serbia în 1459, Bosnia în 1463, Albania în 1478–1479, Muntenegru în 1496, Ungaria în 1526, Cehia în 1620, Polonia în 1772, 1793 și 1795 dispăreau de pe hartă ca entități politice de sine stătătoare, căzând în felurite stăpâniri, turcească sau austriacă, rusească sau prusacă.”

Relațiile speciale cu Sublima Poartă care a preferat un profit material constant și de lungă durată în schimbul autonomiei celor trei țări carpato-dunărene vor fi ascuțit și simțul politico-diplomatic al românilor pentru numiri, iertări și peșcheșuri. Acest fapt a condus la o nouă ivită particularizare românească a primei modernități, corolar al statalității pe care am denumit-o cândva **mentalitatea tranzacțională**. Adaptam astfel unei secvențe istorice precise și formatoare de ființă națională caracterizarea pe care acum aproape o sută de ani, subtilul sociolog și eseist care a fost Mihai Ralea o folosea într-o cunoscută cercetare asupra fenomenului românesc, atunci când vorbea despre **spiritul tranzacțional** în materie de politică și morală. Și tot cu ani în urmă scriam (*Pe marginea statalității românești. Vechi lăcașuri și vechi dinastii*. Râmnicu Vâlcea, 2018) că această statalitate, această păstrare a unor instituții statale fundamentale – domnia și biserica, în primul rând – s-a făcut și în vremea unei relative independențe, cea a secolelor XIV și XV pe care nu o alterau vasalitățile medievale curente în cea mai mare parte a Europei, și în epoca autonomiei cu suzeranitatea Porții pe care o introdusese Turcocrăția în secolele XVI și XVII, și în epoca unei dependențe totale din secolul al XVIII-lea. Sau pentru a exprima această progresivă evoluție – ce a putut fi pe alocuri și o involuție – să recurg ca de atâtea ori la cuvintele istoricului național Nicolae Iorga scriind tocmai despre aceste perioade: „Cea dintâiu e a neatârării de fapt, cea de a doua a unei supunerii cinstite și cruțătoare față de Turci, cea de-a treia se deslușește prin ascultarea

desăvârșită față de acești stăpâni. Anii 1550 și 1720 ar fi punctele de despărțire. Iar după 1859 începe, firește, epoca a patra de neatârnamare nouă, în care trăim” (*Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 33).

Un element definitoriu al acestei statalități este existența medievală și premodernă a dinastiilor românești, iar una dintre formele predilecte de proclamare eclatantă chiar, a acestora, sunt ctitoriile princiare concepute ca necropole, ca mausolee de familie. Lăcașuri metropolitane ortodoxe, dar mai ales lăcașuri monastice, acestea au o istorie plină de interes atât în Țara Românească, cât și în Moldova, din vremea **întemeierilor de țară** până în cea a fanarioților, în atitudinea față de înaintașii plecați la Domnul, a căror memorie era păstrată liturgic de obștile monahale, era și la noi cea din întreaga Europă. Voi folosi aici observațiile eminentului medievist care a fost Georges Duby în legătură cu ceea ce se petrecea în Occidentul catolic odată cu secolul al XI-lea: „Acum cavalerii le cereau preoților să intervină spre a sfinți trupul celui mort. În ceremoniile funerare s-au introdus .... gesturile de proslăvire și formulele de mântuire prin care preotul își afirma puterea de a ierta el însuși greșelile. Pentru mort, până în momentul învierii sale, niciun alt loc nu părea a fi mai propice iertării păcatelor decât apropierea raclelor sfinților, vecinătatea cu călugării a căror rugăciune se înălța la cer, cât era ziua de lungă, spre Domnul Judecător. Marii principii obțineau permisiunea de a fi înhumați chiar în incinta bisericilor monastice.” (*Artă și societate*, 980–1420, I, București, 1987, p. 123).

Cazul cel mai limpede în acest sens este cel al necropolei regale franceze de la mănăstirea Saint Denis, devenit loc de înmormântare a suveranilor din vremea merovingiană a unor Dagobert, Carol Martel și Pepin cel Scurt, din acea carolingiană a unui Carol cel Pleșuv, din acea capetiană inaugurată de Hugues Capet, târziu, în secolul al XIII-lea, Ludovic cel Sfânt punând să fie sculptate imaginile regilor defuncți ai Franței (cam așa cum va proceda, două sute de ani mai târziu, în Moldova, Ștefan cel Mare care așeza la Rădăuți lespezi funerare ale înaintașilor săi).

Cercetările recente asupra biografiilor domnești, între care cea mai solidă rămâne, fără doar și poate, cea a lui Constantin Rezachevici, urmărind succesiunea electivă la tron în cadrul celor două dinastii fondatoare, cea a lui Basarab I și cea a lui Bogdan I – respectiv a Basarabilor și a Bogdăneștilor –, în răstimpul cuprins între mijlocul secolului al XIV-lea și prima parte a secolului al XVII-lea, cu respectarea criteriului esențial al **osului domnesc**, sau uneori doar a **sânge-**

lui domnesc, ne arată că principii care erau fii legitimi sau ilegitiimi, deopotrivă, aveau sentimentul limpede al apartenenței lor la dinastie sau – precum în cazul muntenesc – la o ramură dinastică (de felul Dăneștilor scoborâtori din Dan I și ai Drăculeștilor, urmași ai lui Mircea I prin Vlad Dracul, prelungiți prin Mihneștii de dincolo de 1600).

Fie că au fost aleși de boieri și investiți de Poartă, precum cei din veacul al XV-lea, fie că au fost numiți direct de Stambul, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fie că au aparținut familiilor boierești ajunse la tron și pregătite a crea noi dinastii după 1600, fie, în sfârșit, că au fost asimilați în secolul al XVIII-lea pașalelor cu două tuiuri, sentimentul dinastic a fost o realitate istorică în mentalul aulic românesc ținând de conștiința statalității, de la **întemeietorii de țară** la Mavrocordații și Ghiculeștii secolului fanariot. Aproape concomitent, geneza statelor românești extracarpatică a implicat principiul medieval european al succesiunii ereditare – foarte curând și elective – în cazul dinastiei fondatoare, cea a Basarabilor – de la Basarab I până la, pe linie masculină, fiul neîncoronat al lui Nicolae Pătrașcu, nepotul lui Mihai Viteazul –, cea atât de efemeră a Drăgoșeștilor, urmată de cea a Bogdăneștilor – de la Bogdan I la urmașii lui Alexandru Iliș –, așadar de-a lungul a mai bine de trei sute de ani. Prin preluarea modelului dinastic de către neamuri boierești precum Craioveștii, Cantacuzinii sau Movileștii, de către unii **homines novi** cu ascensiuni fulgerătoare ca Vasile Lupu și Gheorghe Duca, de către fanarioți cu înrudiri locale ilustre ca amintiții Mavrocordați și Ghiculești, acest fenomen, propriu, în Sud-Estul creștin al Europei, numai statalității românești din epoca Turcocratiei s-a prelungit până la așa-numitele **domnii pământene** de după 1821.

Este aceasta, pe scurt, o istorie grăitoare și neînteruptă a statului în spațiul carpato-dunăreano-pontic.

Latini individualiști, legați de Occident, dar aparținând și unui Orient multiform și gregar, toleranți, negociatori, răbdători și iubitori de largi orizonturi pe care ajung uneori să le illustreze la superlativ, românii de la Tisa la Nistru și-au dobândit în momente felurite apartenența la o statalitate – care rămâne valoarea noastră supremă –, pentru care, la stânga și la dreapta Prutului au ostenit și s-au jertfit generații întregi pe care le continuăm și le omagiem acum.

Prelegere publică ținută cu prilejul Sărbătorii Naționale Ziua Limbii Române și la primirea ca membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei. Chișinău, Sala Azurie a AȘM, 31 august 2022